

Damavand City in the Sassanian Period (The Concept of a City, the Center of the Damavand Region, and its Urban Spaces)

Masoud Nosrati¹ , Mohammad Ebrahim Zarei² ,
Haedh Khamsh³ 

Type of Article: **Research**

Pp: 165-186

Received: 2023/06/20; Revised: 2023/10/06; Accepted: 2023/10/08

 <https://doi.org/10.61882/PJAS.874>

Abstract

The city of Damavand, the center of county, is located on a hill in the middle of a fertile valley. It has a historical texture that is located as the downtown in its central part and has four main neighborhoods. The research problem is that there is no accurate understanding of the concept of city and county for the name of Damavand, as well as the core of the damavand region. The published brief writings considered Shlenbeh or Vimeh and Shlenbeh as the center of Damavand region which is not consistent with the sources. The purpose of this study is to clarify the concept of city and county for Damavand, as well as to better understand the city of Damavand and identify the center of Damavand region and its possible structures. This study has been done in a historical and analytical method based on research and identification by collecting library information and field survey. Questions: 1- What was the concept of city and county for the name Damavand? 2- What is the name of the center of Damavand region and how is it different from Shlenbeh? 3- What is the history of this center and what were its possible structures? Result: The name of Damavand in the Sassanid period was as a region and on the other hand it represents the city. Although it has a mythical foundation, it is older than the Sassanid and the center of region the was in the Sassanid period. The important spaces of Kohandej were the middle town with bazaars, squares, neighborhoods, and outer town. Kohandej was located in the place of Sar Qaleh. The acceptance of Islam, and the restoration of security, which lasted until the construction of the mosque in the place of Sar Qala, had preserved the structures of the city.

Keywords: Damavand, Damavand City, Sassanian City, Kohandej, Shlenbeh.



Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT). This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)



1. Ph.D. Student in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Humanities and Social Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran (Corresponding Author). **Email:** me-zarei@basu.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Humanities and Social Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Citations: Nosrati, M., Zarei, M. E. & Khamsh, H., (2025). "Damavand City in the Sassanian Period (The Concept of a City, the Center of the Damavand Region, and its Urban Spaces)". *Parseh J. Archaeol Stud.*, 9(32): 165-186. <https://doi.org/10.61882/PJAS.874>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-874-en.html>

Introduction

The city of Damavand, which has a historical texture, has four neighborhoods. The main issue of the research is that there is no accurate understanding of the concept of city and city for the name of Damavand, as well as of the city. The published writings have considered the city of Damavand as Shlenbeh or Vimeh, and also the city of Shlenbeh as the center of Damavand district, which is not consistent with the sources. Therefore, the purpose of this research is to clarify the concept of city and city of the Sassanid period for the name of Damavand and to identify the center of Damavand district and its possible structures. It is also different or similar to the Shlenbeh and the knowledge of the foundation and antiquity of the city of Damavand.

First, what was the concept of the city and city of the Sassanid period for the name Damavand? Assumptions: First, it seems that the name of Damavand is in the position of the district and also represents the city of Damavand as the center of the district. Second, Shlenbeh and Damavand were two independent cities and the city was located in the center of the city with structures from this period, the most important of which is Kohandej

First, what was the concept of the city and city of the Sassanid period for the name Damavand? Assumptions: First, it seems that the name of Damavand is in the position of the district and also represents the city of Damavand as the center of the district. Second, Shlenbeh and Damavand were two independent cities and the city was located in the center of the city with structures from this period, the most important of which is Kohandej

The research method is historical-analytical and has been analyzed through library studies and the collection of the necessary historical information, and then with the data obtained from the field study and matching with the historical data.

So far, no detailed studies have been done about the city of Damavand and the published articles about the city of Damavand have been briefly mentioned, so this article tries to provide a more accurate understanding from this perspective.

Discussion

In the Pahlavi geography, the city was used to mean land, territory, province and city. In the sources, the names of Damavand province and Damavand city are mentioned. The sources of the foundation of the city of Damavand have been attributed to Ermail and kiumars. Whenever the Sassanid kings founded or developed a city, they gave it their name. The city of Damavand as the center represents Kohandej in the center of the city. The artifacts obtained from the city of Damavand as well as the history of Damavand have shed light on the history of Damavand. Damavand consists mostly of the two cities

of Vimeh and Shlenbeh and the center of Damavand is considered as Shlenbeh and the current city of Damavand is the same as the old Shlenbeh or Vimeh. In the sources, the name of Damavand is first in the position of “district” and then represents “Damavand city” as the title of the center of the district.

The city of Damavand has had the following spaces: Kohandej, middle and outer flow. Kohandej was the most prominent feature of the natural features of the land, at the highest point on the edge of the natural terrace of the earth, and the texture of the city was formed based on this central core of the government. Four neighborhoods in the vicinity of this center, it started with the Upper Farama neighborhood in the south, and ended with the Lower Farama neighborhood in the east, and the Jewish and Darvish neighborhood in the north, and then with the bazaar in the northwest. The main entrance of the city, which was the entrance to the bazaar, reached Kohandej and Meydan. Aerial map of 1956 In that place, the castle and its boundaries are independent and separate from the internal flux. The irregular wall of the mosque, which has changed the shape of the map, and the qibla of this mosque is the error of the mihrab in the direction of the south towards Mecca, not the west. But the first Muslims of Iran were inclined & were built in the west, so the justification for the fact that the wall of the mosque was built on the remains that had a different function.¹ The use of the word “Dokhtar Castle” and the name “Sar Qaleh is one of the terminology of the Sassanid period, may be another evidence.

Conclusion

The name of Damavand in the Sassanid period, on the one hand, as a province, included numerous cities and villages, and on the other hand, it represented the city as the center of the Damavand region. Although this city has a mythical foundation and its creator is not known, it has an older foundation than the Sassanid one.

The historical and geographical sources that mentioned Stoneavand and Mandan as the center of the rule of the Mamoghans, have no correspondence with the city of Damavand. According to the sources and also according to the structures, this city as the center of the district started at least from the Sassanid period and was managed with important spaces until 141AH during the time of the Abbasid Caliph Mansur. It continued as the center in the Islamic period and is still the center of the city to this day, and of course this city was different from Shlnebeh and the two cities were separate. Therefore, the city was called the center of the city. It is not correct to consider Damavand or the current city of Damavand as the same as Shlenbeh or Vimeh, or to consider the Damavand region to include only the villages or only the two cities of Shlenbeh and Vimeh. Now a village called Shlenbeh is located outside the core of the city in the southern part, whether this Shlenbeh is the same as the old Shlenbeh or

not, needs to be investigated. The structures of the city of Damavand in the Sassanid period included the important spaces of Kohandej, then the inner flux with the bazaar, the square, and the neighborhoods, and then the outer flux included the villages in the northern and southern parts. The most important part of it was the Kohandej, which was located in the center and the highest point overlooking the city in the place of Sar Qaleh and Dokhtar Castle in the current location of the Jameh Mosque. The complete acceptance of the religion of Islam, and the return of security and tranquility that lasted until the construction of the mosque of the third century AH in the place of Sar Qala, had preserved the structures of the city.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Observation Contribution

This research is derived from the first author's doctoral dissertation. The primary data collection, encompassing all observational and analytical components, was conducted by the first author under the direct supervision and mentorship of the second and third authors.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

شهر دماوند در دوره ساسانی (شناخت مفهوم شهرستان و شهر برای دماوند، مرکز ناحیه و ساختارهای مهم آن)

مسعود نصرتی^I، محمدابراهیم زارعی^{II}، هایده خمسه^{III}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۸۶ - ۱۶۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۶

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.61882/PJAS.874>

چکیده

شهر «دماوند» مرکز شهرستان دماوند، بر روی تپه‌ای از شمال به جنوب (طولی) در میان دره‌ای حاصلخیز واقع شده است؛ این شهر یک بافت تاریخی دارد که به عنوان هسته اصلی در قسمت مرکزی آن واقع شده و چهار محله اصلی دارد. مسئله پژوهش این است که از مفهوم شهر و شهرستان برای نام دماوند، و نیز از هسته اصلی شهر، شناخت دقیقی در دست نیست. نوشتارهای مختصر منتشره، شهر دماوند را «شلنبه» یا «ویمه»، و نیز شهر «شلنبه» را مرکز ناحیه دماوند دانسته‌اند که با منابع هم‌خوانی ندارد. هدف این پژوهش روشن شدن مفهوم شهرستان و شهر برای دماوند و نیز شناخت دقیق‌تر شهر دماوند و شناسایی مرکز ناحیه دماوند و ساختارهای احتمالی آن است. این نوشتار به روش تاریخی و تحلیلی براساس بررسی و شناسایی با گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و بررسی میدانی انجام شده است. پرسش‌ها: ۱. مفهوم شهرستان و شهر برای نام دماوند در دوره ساسانی چگونه بوده است؟ ۲. مرکز ناحیه دماوند چه نام داشته و با شلنبه چه تفاوتی دارد؟ ۳. قدمت این مرکز به چه تاریخی بازمی‌گردد و ساختارهای احتمالی آن چه بوده است؟ نام دماوند در دوره ساسانی در جایگاه ناحیه و ازسویی دیگر، معرف شهر بوده است. اگرچه بنیادی اسطوره‌ای دارد، اما براساس منابع و شواهد قدمتی کهن‌تر از ساسانی دارد و مرکز ناحیه، در دوره ساسانی بوده و تا به امروز ادامه یافته است. دارای فضاهای مهم کهن دژ، شار درونی با بازار و میدان و محله‌ها و شار بیرونی بوده است. کهن دژ در مکان سرقلعه قرار داشته است. پذیرش دین اسلام، و بازگشت امنیت و آرامش که تا زمان ساخت مسجد در مکان سرقلعه طول کشید، باعث حفظ ساختارهای شهر شده بود.

کلیدواژگان: دماوند، شهر دماوند، شهر ساسانی، کهن دژ، شلنبه.



فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

I. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

II. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: me-zarei@basu.ac.ir

III. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: نصرتی، مسعود؛ زارعی، محمدابراهیم؛ و خمسه، هایده، (۱۴۰۴). «شهر دماوند در دوره ساسانی (شناخت مفهوم شهرستان و شهر برای دماوند، مرکز ناحیه و ساختارهای مهم آن)». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۹ (۳۲): ۱۸۶-۱۶۵. <https://doi.org/10.61882/PJAS.874>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-874-fa.html>

© The Author(s)



مقدمه

«شهر دماوند»، منطقه‌ای کوهستانی در شمال شرقی و ۷۰ کیلومتری استان تهران، در دامنه کوه‌های سلسله جبال البرز بر روی تپه‌ای از شمال به جنوب (طولی) در میان دره‌ای حاصلخیز و در ۲۵ کیلومتری جنوب قلّه دماوند واقع شده است. بافت تاریخی شهر دماوند که در قسمت مرکزی شهر قرار گرفته هسته اصلی شهر محسوب می‌شود، و چهار محله دارد (تصویر ۱). این شهرستان و شهر با موقعیت ارتباطی مهم، در مسیر راه‌هایی مهم بوده که از کهن‌ترین ایام در پیرامون آن قرار داشته است؛ «مقدسی» (۱۳۶۱: ۵۸۵) آن را در میان کوهستان در راه به طبرستان می‌داند و «یاقوت» (۱۳۸۸: ۴۳۵ و ۴۳۶: ۲) آن را میان ری و طبرستان ذکر کرده است؛ لذا در موقعیتی که از یک سو به ری، از سویی دیگر به طرف فلات مرکزی، و از سویی دیگر به «طبرستان» قرار داشته است. البته به دلیل موقعیت بر سر راه طبرستان (شوارتس، ۱۴۰۰: ۷۹۱) از آن به عنوان منطقه نظامی یاد کردند. راه‌های ارتباطی این منطقه با گردنه‌هایی که از دوره تاریخی در این منطقه قرار دارند، از قدیمی‌ترین راه‌های ایران محسوب می‌شوند (سیرو، بی تا: ۱۵).

این شهر با محله‌ها و بناهای تاریخی، معابر باریک و کوچه‌های مشهور با تکایا و میدان‌ها و امامزاده‌ها و مساجد کوچک و چنارهای کهن سال که زیبایی و شکوه خاصی به محله‌ها بخشیده است، نزدیک به یک قرن پیش در تاریخ ۲۴ شهریورماه ۱۳۱۰ ه.ش. مطابق با ۱۶ سپتامبر ۱۹۳۱ م. با عنوان «شهر دماوند و اطراف متصل به آن» به شماره ۵۶ به ثبت ملی رسید.

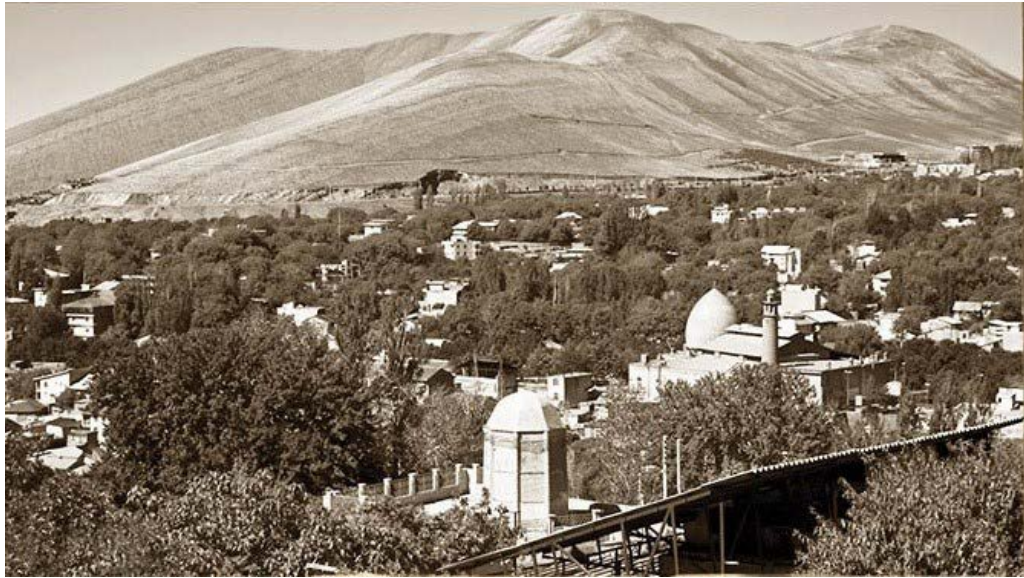
مسئله اصلی پژوهش این است که از مفهوم شهر و شهرستان در دوره ساسانی برای نام دماوند، و نیز از هسته اصلی شهر که بافتی تاریخی با چهار محله قدیمی دارد، شناخت دقیقی در دست نیست. نوشتارهای مختصر منتشره، «شهر دماوند» را «شلنبه» یا «ویمه»، و نیز «شهر شلنبه» را -مرکز ناحیه دماوند- دانسته، که با منابع هم‌خوانی ندارد. با توجه به این که این موضوع تاکنون مورد پژوهش دقیق قرار نگرفته؛ از این رو، انجام آن ضروری می‌نمود؛ لذا هدف این پژوهش روشن شدن مفهوم شهر و شهرستان دوره ساسانی برای دماوند و نیز شناخت دقیق‌تر شهر دماوند و شناسایی مرکز ناحیه دماوند و ساختارهای احتمالی آن و نیز تفاوت و یا مشابهت احتمالی آن با شلنبه و این که بنیاد و قدمت شهر دماوند به چه تاریخی بازمی‌گردد.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: عمده نوشته‌های تاریخی و جغرافیایی درباره این شهر گزارشی ارائه نکردند. کمبود منابع سبب شده شناخت دقیقی از این شهر در دست نباشد؛ لذا پژوهش حاضر به معرفی و شناخت دقیق‌تر شهر پرداخته است. در این پژوهش سعی شده به این پرسش‌ها پاسخ داده شود؛ نخست این که، مفهوم شهرستان و شهر دوره ساسانی برای نام دماوند چگونه بوده است؟ دوم، مرکز ناحیه دماوند چه نام داشته و با شلنبه چه تفاوتی دارد؟ سوم، بنیاد و قدمت این مرکز به چه تاریخی بازمی‌گردد و ساختارهای احتمالی آن چه بوده است؟ دو پیش فرض در راستای پرسش‌ها قابل طرح است؛ نخست، این که به نظر دماوند در جایگاه ناحیه و نیز شهر دماوند با پیشینه کهن‌تر از دوره ساسانی باشد. دوم این که، شلنبه و شهر دماوند دو شهر مستقل از هم بوده و شهر دماوند به عنوان مرکز ناحیه با ساختارهایی از این دوره، که مهم‌ترین آن کهن دژ باشد در مرکز و مشرف به شهر در مکان سرقلعه بوده است.

روش پژوهش: روش پژوهش حاضر روش تاریخی-تحلیلی است و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و گردآوری اطلاعات تاریخی لازم و سپس با داده‌های حاصل از بررسی میدانی و تطبیق با داده‌های تاریخی، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

تاکنون درباره شهر دماوند و شناسایی مرکز ناحیه دماوند و ساختارهای آن مطالعات دقیقی



تصویر ۱: نمایی از شهر دماوند دید از بخش شرقی شهر، سمت شمال شرقی شهر را نشان می دهد؛ برج شبلی و مسجد جامع در تصویر دیده می شوند (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 1: A view of the city of Damavand shows a view from the eastern part of the city, the northeast side of the city, Shibli Tower and the Jameh Mosque can be seen in the picture (Authors, 2023).

صورت نگرفته، اما در برخی نوشته های تاریخی و جغرافیایی درباره این شهر اشاراتی شده است. «مارکوارت» (۱۳۷۳: ۳۹) در کتاب ایران شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی و «کریمان» (۱۳۴۵: ۳۶۷) در کتاب ری باستان و در کتاب جغرافیای تاریخی ایران در دوره اسلامی (شوارتس، ۱۴۰۰: ۷۸۸) و به صورت تخصصی می توان به مقاله های «پژوهشی باستان شناختی پیرامون شهر باستانی ویمه یا دیمه» (مرتضایی و فرحانی، ۱۳۸۸: ۱۰۳) و «مازندران در دوره ساسانی» (نوروززاده چگینی، ۱۳۶۵: ۲۴) «جغرافیای تاریخی دماوند» (نصرتی، ۱۳۷۷: ۵۸)؛ و در کتاب تاریخ دماوند و آثار تاریخی آن (نصرتی، ۱۳۸۱: ۲۷) نام برد. مقالات منتشره فوق درباره شهر دماوند اشاره مختصری داشتند، و از آنجایی که تاکنون درباره مفهوم شهر و شهرستان برای دماوند و هم چنین شناخت مرکز ناحیه دماوند و بنیاد و قدمت این مرکز و ساختارهای احتمالی آن و مقایسه آن با شلنبه یا ویمه پژوهشی انجام نشده؛ لذا این نوشتار سعی دارد از این منظر شناخت دقیق تری ارائه نماید.

پیشینه نام گذاری دماوند

نام دماوند اولین بار در کتیبه «شاپور اول» در نقش رستم فارس، ابتدا از شهرهای زمان اردشیر و تحت فرمان او، در بند چهل و دوم و بار دوم از شهرهای زمان شاپور و تحت فرمان او در بند چهل و هفتم کتیبه «دُماوند» یا «دوماوند» ذکر شده است (سامی، ۱۳۸۸: ۵۲ و ۵۳؛ شهبازی، ۱۳۹۳: ۳۱۳ و ۳۱۴) و در روی یک مهر متعلق به دوره ساسانیان به تاریخ ۴۰۰ م. زمان «بزدگرد اول» که در موزه کلکته هند است و نقش روی آن که شامل یک نشان ساسانی است، در حاشیه نقش، کتیبه ای به خط پهلوی ساسانی «دُماوند» آمده است (نصرتی، ۱۳۸۱: ۷۴). در کتیبه «نرسی» (۲۹۳ تا ۳۰۱ م.) در پایکولی کردستان عراق، شمال کرمانشاه جایی که آثار ساختمانی نرسی است (لوکونین، ۱۳۶۵: ۱۸۶) و نیز در «نامه تنسر» (۱۳۵۴: ۶) به مانند کتیبه نرسی «دناوند» ذکر شده است. این نام در رساله شهرستان های ایران (هدایت، ۱۳۴۴: ۱۲۷؛ عریان، ۱۳۶۱: ۶؛ تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۵ و ۳۴۲) و نیز در ایران شهر بر مبنای جغرافیای موسوی خورنی (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۳۹) به مانند کتیبه نقش رستم فارس، «دُماوند» ذکر شده است. منابع فارسی و عربی دوران اسلامی، این نام دُناوند،

دَبَاوند (حموی، ۱۳۸۸: ۴۰۲؛ طبری، ۱۳۵۲: ۳۹؛ حدودالعالم، ۱۳۴۰: ۱۴۷؛ ابودلف، ۱۳۴۲: ۷۶) و دَبَاوند، دَبَاوند (حموی، ۱۳۸۸: ۳۶۲؛ ابوالفداء، ۱۳۴۹: ۹۷؛ گردیزی بی تا: ۴؛ ابن‌الندیم، ۱۳۴۶: ۲۱) و سرانجام آخرین صورت که تا به امروز ادامه یافته، دَماوند (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۷۲) و دَماوند است؛ البته رایج‌ترین نام دَماوند با فتحه است که در تمامی نوشته‌ها به همین صورت آورده می‌شود. در شاهنامه حکیم فردوسی (۱۴۰۰: ۴۸، ۱) این نام به صورت دَماوند با فتحه آمده است، که در بسیاری منابع بعد از شاهنامه تا به امروز ادامه دارد؛ البته در دماوند و بیشتر مناطق پیرامون کوه با ضمه تلفظ می‌کنند (نصرتی، ۱۳۷۷: ۴۰).

مفهوم شهرستان و شهر برای دماوند در دوره ساسانی

شهر در اصطلاح جغرافیای پهلوی به معنی سرزمین، قلمرو، استان و شهر به کار می‌رفت (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۳). در کتیبه شاپور اول در کعبه زرتشت نقش‌رستم فارس (شهبازی، ۱۳۹۳: ۳۱۳) واژه شهر به معنی ایالت و استان آمده است و نیز واژه شهرستان به مفهوم شهر به عنوان مکمل ذکر شده که جای دقت و حائز اهمیت است (پیگلوسکایا، ۱۳۶۷: ۲۴۴). در تقسیم‌بندی نواحی چهارگانه ایرانشهر در جغرافیای موسی خورنی (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۳۹) آمده که ناحیه چهارم دارای ۱۳ استان است، یکی از آن‌ها استان دماوند است. رساله شهرستان‌های ایران (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۵) دماوند را یکی از آن ۲۱ شهرستانی می‌داند که در «پدشخوارگر» ساخته شده است. واژه شهرستان در متن رساله فوق‌الغلب در مواردی آمده که معرف شهرهای عمده استان‌ها چون خوارزم، گرگان و غیره است. پسوند «ستان» نشانه‌ای از ارائه نام‌های جغرافیایی است، چون: سکستان، سورستان و غیره؛ لذا شهر «خستر» به موازات معنای وسیعی که دارد و معرف کشور و دولت است، در محدوده کوچک‌تر نیز به کار گرفته شده و به مفهوم استان و شهرستان است (پیگلوسکایا، ۱۳۶۷: ۲۴۲). در دوره ساسانی ایالات را به اجزائی چند تقسیم کرده و هر یک را «استان» می‌گفتند؛ «حاکم استان» را «استاندار» می‌خواندند. ظاهراً استانداران که مثل مرزبانان قوه نظامی هم در اختیار خود داشتند، در اصل -مباشر املاک سلطنتی- بودند و احتمال می‌رود که این سمت را همواره دارا بودند. ایالات ارمنستان، پارس، آذربایجان، طبرستان... هر یک تحت یک نفر مرزبان بوده است؛ بعضی از این ولایات وسعت چندانی نداشت و روی هم‌رفته گویا ساتراپ نشین‌های عهد ساسانی هم مانند زمان هخامنشیان دارای حدود ثابتی نبودند. شاهنشاه برحسب اقتضا مرزبانان را به ایالات یا ولایات می‌فرستاد (کریستین سن، ۱۳۶۸: ۱۶۰ و ۱۵۹). واژه شهر و شهرستان در آثار باقی‌مانده از سده‌های سوم و چهارم میلادی، از جمله اسناد رسمی و کتیبه‌های شاهان نیز موجود است. در سطر ۲۱ کتیبه شاهنشاه نرسی واژه «hsatrašn» آمده است که در مفهوم آن به سختی می‌توان مرتکب خطا شد؛ زیرا واژه مذکور از نظر معنا و مفهوم هم‌پایه شهرستان است (پیگلوسکایا، ۱۳۶۷: ۲۴۲). نام دماوند در این کتیبه و نیز «پاذکوسپان دماوند» که زیر «فرمان سپاهید» قرار داشته، در نامه خسروانوشیروان (شهبازی، ۱۳۹۳: ۱۵۷) آمده است. «شهر» به معنای سرزمین، استان، شهرستان، دولت و کشور به کار می‌رفت و بعدها به شهرهای امروزی نیز اطلاق گردید (پیگلوسکایا، ۱۳۶۷: ۲۳۹)؛ البته استان دارای مرکز بوده و مرکز استان را «شهرستان (شهر)» می‌نامیدند و شهر توسط شهردار اداره می‌شد، که در سده سوم میلادی همان شاه محلی بود. امیران استان‌ها را شاه و شهردار را هم امیران منصوب می‌کردند (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۲۹).

بنیاد و قدمت شهر دماوند

شهر دماوند که احتمالاً نام خود را از کوه مشهور دماوند به جهت مقام و اهمیت اسطوره‌ای اش گرفته است (نصرتی، ۱۳۸۱: ۵۱)، یکی از کهن‌ترین شهرهای اسطوره‌ای ایران است. بنیاد این شهر

در رساله شهرستان‌های ایران (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۵) به «ارمایل» و نیز در تاریخ روایی ایران به «گیومرث» نسبت داده شده است. «طبری» (۱۳۵۳: ۳۹: ۱) در روایتش آورده که: شهر ری نخستین شهر دنیا پس از شهری است، گیومرث در دماوند واقع در طبرستان برای خود ساخته بود. «ابن بلخی» نیز (۱۳۸۴: ۲۶) گیومرث را بانی دو شهر «دماوند» و «اصطخر» دانسته است و «میرخواند» (بی‌تا: ۴۹۷) هم روایت کرده که گیومرث دو شهر بنیاد کرد؛ یکی اصطخر، که بیشتر آنجا مقام داشت، دوم شهر دماوند که گاهی در آن سرزمین به سر می‌برد و در دیگر منابع هم چون مجمل‌التواریخ و القصص (بی‌تا: ۴۶۷) و تاریخ جهان‌آرا (بی‌تا: ۲۹) و «ابن اثیر» (بی‌تا: ۱، ۱۲) و تاریخ بناکتی (۱۳۴۸: ۲۷) و مختصرالبلدان (۳۴۹: ۲۰) و دیگر منابع این موضوع تکرار شده است؛ البته در تاریخ روایی ایران، انتساب شهرهایی به شاهان اساطیری دیگر مانند: «جمشید»، «ضحاک»، «فریدون» و... متعلق به حوزه اسطوره، وجود دارد؛ البته انتساب و بنیان بعضی از شهرها مانند: گور اردشیرخوره و جندی شاپور و غیره به پادشاهان اساطیری حاکی از حقایق تاریخی است و در منابع هم تأیید شده است؛ اما درباره نام شهر دماوند در رساله شهرستان‌های ایران (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۵) می‌توان گفت که معمولاً شاهان ساسانی این رسم را داشتند که هرگاه شهری بنیان می‌نهادند یا شهر کوچک و یا دهی را توسعه می‌دادند بارو و دژ و استحکامات برای آن می‌ساختند و نام خویش را بر آن می‌نهادند و شهر نام رسمی جدیدی می‌یافت. این رسم تا زمان ما ادامه یافته و موجب شده است که شهرها چندین بار نام عوض کنند؛ اما این نام این شهر ویژگی دوره ساسانی را ندارد (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۳)؛ البته توجه به این جمله در رساله شهرستان‌های ایران (۱۳۶۸: ۳۳۵) که: «ساخته شده یا ارمایل ساخته و یا دستور ارمایل کوهیاران ساختند» به کار بردن حرف «یا» به این معنی است که دقیقاً بنیان و سازنده آن مشخص نبوده است؛ چون در همین رساله، بعضی از شهرها با نام سازنده آن ذکر شده است. تقریباً ساخت همه شهرهای مهم کشور به پادشاهان اسطوره‌ای یا در مواردی شاهان تاریخی نسبت داده شده است؛ زیرا از یک سو از کارکرد اداری-حکومتی آن‌ها بود و از سوی دیگر در انگاره‌های دوران کهن، پادشاهان خود را نماینده اهورامزدا می‌دانستند و حکومت با دین ترکیب شده بود و شهریاری و سلطنت قدرتی بود که به ویژه پادشاهان ساسانی ادعا می‌کردند (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۱؛ فلامکی، ۱۳۶۶: ۳).

با توجه به این که شهر دماوند در تاریخ روایی ایران بنیادی اسطوره‌ای دارد و بنیاد و سازنده آن را دیگر نمی‌توان بازشناخت، و از سویی دیگر دارای ویژگی‌ها و جزو شهرهایی است که نام پادشاهان و حکمرانان را بر خود داشته، لذا می‌توان گفت احتمالاً همانند شهرهای تاریخی ایران بایستی دارای کهن دژ در مرکز شهر باشد که جایگاه حکمران و سازمان‌های اداری، نیایشگاه و پادگان نظامی است (ورجاوند، ۱۳۷۰: ۱۳). اشاره به این نکته ضروری است که بیشتر شهرهای تاریخی کشور طی فرآیندی تدریجی و طبیعی شکل گرفته و توسعه یافتند و بسیاری از آن‌ها نیز از گسترش روستا پدید آمدند. به همین دلیل است که شمار شهرهای طراحی شده نسبت به شهرهای طبیعی بسیار کمتر بوده است (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۱)؛ اگرچه نهاد حکومت را باید عامل عمده ایجاد و گسترش شهرها به شمار آورد، ولی در طول تاریخ با شهرهایی برخورد می‌کنیم که ایجاد و شکل‌گیری آن‌ها و یا گسترش آن‌ها از یک روستا به شهری واقعی و رشد سریع یک شهر کوچک به شهری بزرگ وابسته به عامل سیاسی-حکومتی بوده است (ورجاوند، ۱۳۷۰: ۷)؛ البته درباره تاریخ بنیاد و شکل‌گیری شهر دماوند، سخت بتوان اظهار نظر کرد؛ اما اگر بخواهیم یک نتیجه‌گیری قطعی درباره بنیاد شهر از نظر زمان و چگونگی ایجاد هسته مرکزی و رشد و توسعه آن داشته باشیم، نیاز بر آن است تا براساس بررسی‌های جامع به کاوش‌های باستان‌شناسی در شهر دماوند پرداخت تا این موضوع روشن گردد؛ البته براساس کارنامه اردشیر بابکان (۱۳۱۸: ۱۶) که آخرین پادشاه پارتی اردوان پنجم» از دماوند برای مقابله با اردشیر درخواست نیرو کرده بود و نیز نام «ساتراپ دماوند»

در کتیبه‌های دوره ساسانی و هم‌چنین نام «پاذکوسپان دماوند» در نامه خسرو انوشیروان ساسانی (شهبازی، ۱۳۹۳: ۱۵۷) و نام شهر دماوند در رساله شهرستان‌های ایران (تفضلی، ۱۳۶۸: ۳۳۵) و نیز نام «مسمغان‌ها» به‌عنوان آخرین امیران دماوند در منابع دوران اسلامی (طبری، ۱۳۶۲: ۴۷۳۳، ۱۱) و هم‌چنین آثار به‌دست آمده ساغری با سر بزرگ کوهی و سکه‌های پارتی مربوط به قرن دوم پیش‌ازمیلاد در نزدیکی شهر دماوند (گیرشمن، ۱۳۷۰: ۱۱۱) و سرانجام آثار با ارزش دوران پارت و ساسانی در روستای ولیران (نعمتی و صدراپی، ۱۳۹۸: ۱۰۳) در بخش جنوبی شهر دماوند به‌دست آمده، تا حدودی پیشینه دماوند را روشن می‌کند.

مرکز ناحیه دماوند

منابع تاریخی و جغرافیایی، دماوند را بیشتر شامل دو شهر «ویمه» و «شلنبه» (ابودلف، ۱۳۴۲: ۷۶؛ حدودالعالم، ۱۳۴۰: ۱۴۷؛ حموی، ۱۳۸۸: ۴۳۵ و ۳۸۶: ۲) دانسته و به‌ندرت از شهر دماوند یاد کردند. «مارکوارت» (۱۳۷۳: ۲۴۱) مرکز دماوند را شلنبه ذکر کرده است. «مینورسکی» ضمن تعلیقات در سفرنامه ابودلف شهر کنونی دماوند را همان شلنبه قدیمی می‌داند. «شوارتس» (۱۴۰۰: ۷۹۶) معتقد است شهر شلنبه در کنار دره هبله رود قرار دارد، که احتمالاً دارای نام جدیدی است و شاید در سلوان در قسمت غربی فیروزکوه در دره نیمرود واقع شده است. «کریمان» (۱۳۴۵: ۳۶۷) شهر کنونی دماوند را همان ویمه دانسته و دماوند را نام شهر یا ده نمی‌داند، بلکه نام رستاق می‌داند. «مرتضایی» و «فرحانی» (۱۳۸۸: ۱۰۳) پس از بررسی میدانی، مکان شهر «ویمه» را، «پیرکمر فیروزکوه» دانستند. «ابن خردادبه» در المسالک و الممالک قرن چهارم هجری قمری (۱۳۶۸: ۱۱۹) درباره شهر دماوند آورده است: «سرزمین شمال و ربع مملکت است... در این منطقه ارمنستان و آذربایجان و ری و دماوند و شلنبه و شهر دماوند قرار دارد» در این نوشته نام دماوند ابتدا در جایگاه «ناحیه» و بعد «شهر دماوند» ذکر شده است. «مقدسی» (۱۳۶۱: ۵۸۵) آورده: «دماوند روستایی گسترده در راه طبرستان شهرستانش... نام دارد، منبرها دارد. شهر گردو و میوه است و دیگر روستاها نیز آباد و دارای آب روان و دیه‌های مهم و میوه فراوانند». اگرچه نام شهرستان از قلم افتاده، اما در ادامه آن توصیف به شهر گردو و میوه، بی‌تردید شهر دماوند است، چون این شهر همواره به این دو بسیار شهره بوده و هنوز هم هست (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۲: ۱۶؛ شوارتس، ۱۴۰۰: ۷۹۱). «جیهانی» نیز (۱۳۶۸: ۱۴۷) از قصبه بزرگ به نام «دماوند» یاد کرده که منظور «شهر دماوند» است. در کتاب حدایق السیاحه دوره صفوی از شهر دماوند (۱۳۴۸: ۲۴۲) به‌عنوان مرکز ناحیه دماوند یاد شده است؛ و «اعتمادالسلطنه» (۱۳۶۲: ۱۲) از شهر دماوند به‌عنوان مرکز ناحیه در دوره قاجار، گزارشی ارزشمند ارائه کرده است (تصاویر ۲ و ۳)؛ لذا این شهر هم به‌مانند بسیاری از شهرهای ایران هنوز پس از گذشت ۱۴۰ سال پس از انقراض ساسانیان هم‌چنان با شهرستان خود هم‌نام است. بسیاری از شهرها هم‌چون: همدان، سمنان، اصفهان، کرمان و تهران، و به تازگی قزوین و قم، نه تنها هم‌نام با شهرستان‌های خود، بلکه هم‌نام با استان خود نیز هستند و تا زمانی گوینده منظور دقیق خود را از این نام‌ها اعلام نمی‌توان تشخیص داد که منظور او شهر، شهرستان یا استان خاصی است (پاکزاد، ۱۴۰۰: ۱۲۸)؛ اما مرکز حکومت امیران دماوند (مسمغان‌ها) در منابع تاریخی و جغرافیایی «استوناوند» ذکر شده است (حموی، ۱۳۸۰: ۲۲۰؛ ستوده، ۱۳۶۷: ۸۹)؛ البته «ابن فقیه» (۱۳۴۹: ۱۱۵) مرکز حکومتی و مکان قصر مشهور آن‌ها را دهکده مندان دانسته است. «مستوفی» در نزهةالقلوب (۱۳۶۴: ۳۹) دماوند را «پشیان» می‌نامد؛ البته او تنها کسی است که شهر دماوند را به این نام خوانده است. متأسفانه اطلاعاتی درباره این نام وجود ندارد.



تصویر ۲: ریتون سفالی اشکانی به دست آمده از روستای ولیران در بخش جنوبی شهردماوند (©آرشیو موزه ملی ایران).
 Fig. 2: Parthian clay rhytons recovered from the village of Valiran in the southern part of Damavand (©Archive of the National Museum of Iran).



تصویر ۳: باغات و شهردماوند از سمت جنوب شرقی، دوره قاجار (©آرشیو آلبومخانه کاخ گلستان).
 Fig. 3: Gardens and the city of Damavand from the southeast, Qajar period (©Golestan Palace Album House Archive).

ساختارهای شهر دماوند

شهر دماوند به عنوان مرکز ناحیه از نظر ساختاری به مانند شهرهای دوره ساسانی (حبیبی، ۱۴۰۰: ۳۲) دارای فضاهای زیر بوده است: دژ حکومتی (کهن دژ یا قهن دز)، شار میانی (شارستان) و بازار و میدان، شار بیرونی (ریض) روستاها در بخش شمالی و جنوبی (تصویر ۴). کهن دژ در مرکز هسته اصلی، بارزترین مشخصه شهر بوده است، که به تبعیت از عوارض طبیعی زمین، در بلندترین و مرتفع‌ترین نقطه در لبه تراس طبیعی زمین شهر شکل گرفته بود که نشان از یک مرکز حکومتی بسیار قوی است؛ بنابراین کلیت بافت شهر براساس این هسته مرکزی حکومتی شکل گرفته است. شکل کلی سرقلعه تقریباً مستطیل مانند است (تصویر ۵). میدان و بازار و چهار محله در پیرامون این مرکز، قرار داشته است، که با محله فرامه علیا در جنوب آغاز می‌شد، و با محله فرامه سفلی در شرق، و محله یهود و درویش در شمال و سپس با بازار در شمال غرب به پایان می‌رسید. ورودی اصلی شهر که ورودی بازار است از طریق آن به راسته بازار و سپس به مرکز (کهن دژ) و میدان می‌رسید (تصویر ۶).



تصویر ۴: دورنمای شهر دماوند و باغات و دشت و جلگه است، دوره قاجار (©آرشیو آلبومخانه کاخ گلستان).

Fig. 4: The landscape of the city of Damavand and the gardens, plains and plains, Qajar period, (©Golestan Palace Album Archive).

شهرهای دوره ساسانی (سلطان زاده، ۱۳۹۰: ۷۳؛ تقوی نژاد دیلمی، ۱۳۶۳: ۱۷۲) دارای مشخصه کهن دژ هستند؛ لذا شهر دماوند به عنوان مرکز ناحیه دماوند در دوره ساسانی، با مشخصه‌هایی که دارد بیانگر وجود کهن دژ است؛ اما دلایل دیگری که ثابت می‌کند که کهن دژ (قلعه) دوره ساسانی در مکان مسجد جامع وجود داشته است، توجه و دقت به نقشه هوایی سال ۱۳۳۵ ه.ش. (تصویر ۵) که در آن وسعت مکان سرقلعه و محدوده آن که مستقل و جدا از شار درونی (شارستان) است و مکان سرقلعه و هم فرم کلی شهر و البته جزئیات دیگر را می‌توان دید. دلیل دیگر ساخت نامنظم دیوار مسجد است که باعث تغییر فرم نقشه به صورت متوازی الاضلاع شده است. تاکنون چنین

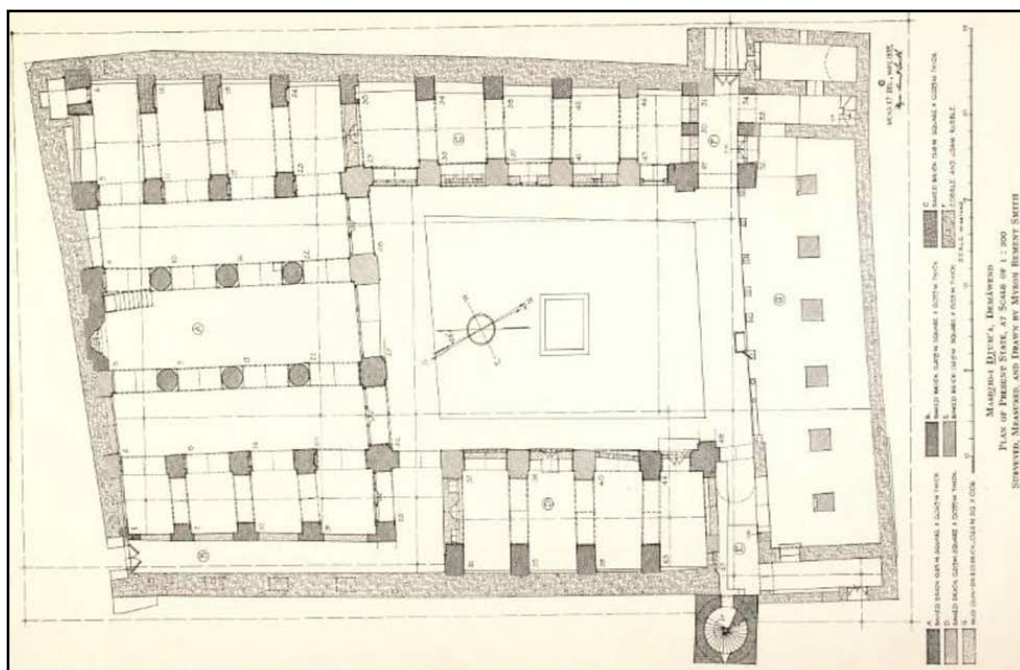


تصویر ۵: جانمایی فضاهای شهری دماوند (دوره ساسانی): کهن دژ در مرکز شهر واقع شده است؛ شار درونی شامل میدان و بازار و محله‌هاست که دو رودخانه تار و مشکیجه رود، پیرامون این شهر را دربرگرفته است. شار بیرونی در بخش شمالی و جنوبی واقع شده‌اند که شامل روستاهاست (تصویر هوایی گوگل ارث؛ نگارندگان، ۱۴۰۲).

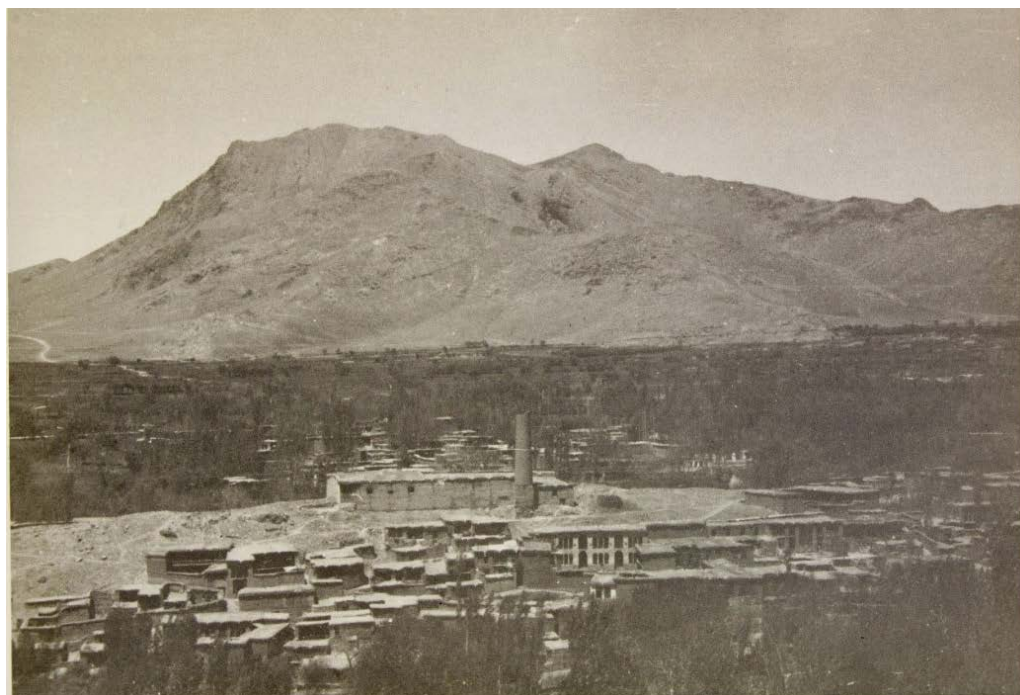
Fig. 5: Placement of Damavand Urban Spaces (Sassanid Period): Kohandej is located in the center of the city, the inner city includes squares, bazaars, and neighborhoods, which encompass the two rivers of Tar and Meshkijehrud, around this city. Shar Biruni are located in the northern and southern parts of the city, which includes villages (Aerial image of the year 2023 by Google Earth; Authors, 2023).

بی‌نظمی دیوار مسجدی که باعث تغییر فرم نقشه شده باشد، گزارش نشده است؛ اگرچه برای این نوع بی‌نظمی دیوار بتوان شاهدی از مساجد ایران پیدا کرد، اما این چنین بی‌نظمی که در قسمت‌های مهمی از مسجد به چشم می‌آید (ر. ک. به: تصویر ۷) و سبب تغییرات اساسی شده، بی‌شک دارای توجیه منطقی است؛ لذا تنها توجیه منطقی می‌تواند این باشد که مسجد بر روی بقایای بنایی قدیمی‌تر ساخته شده است. محراب مسجد^۲ در دیوار جنوبی قرار دارد و جهت تقریبی قبله حدود ۳۶ درجه جهت غرب به جنوب و در حدود ۲۷ درجه و ۳۰ دقیقه غربی به جنوب قرار دارد که خطایی در حدود ۸ درجه و ۳۰ دقیقه را ایجاد می‌کند. اگرچه خطای این‌گونه محراب در مساجد قدیمی معمول است (Smith, 1935: 135). چون اولین مسلمانان ایران قادر به محاسبه دقیق قبله نبودند و مساجد خود را به صورت تقریبی به سمت متمایل به غرب می‌ساختند (شکوهی، ۱۳۷۰: ۵۵). اما نکته مهم این است که قبله این مسجد در جهت جنوب به سمت مکه است نه غرب؛ پس تنها توجیه منطقی می‌تواند این باشد که دیوار مسجد بر روی بقایای بنایی که کارکرد دیگری داشته، ساخته شده است.^۳

اطلاق واژه «قلعه دختر» و نیز نام «سرقله» به مکان مسجد از واژه‌های مصطلح مربوط به بناهای دوره ساسانی است و داستان رایج در خصوص قلعه دختر دوره ساسانی، در میان مردم شهر دماوند هنوز هم جاری است، شاید بتواند شاهدی دیگر باشد؛ خصوصاً این‌که براساس این روایت شفاهی سرقله (مکان مسجد) دارای تلی از خاک متعلق به قلعه وجود داشته است. مردم از آن جهت ساختمان‌سازی خود بهره می‌بردند (نوروزقزوینی، ۱۳۷۲: ۷۰).



تصویر ۷: نقشه مسجد جامع دماوند از مایرون اسمیت در سال ۱۹۳۵ م. / ۱۳۱۴ ه. ش. (©آرشیو اسمیتسونیان آمریکا).
 Fig. 7: Map of Damavand Jameh Mosque by Myron Smith in 1935 / 1935 (©Smithsonian Archive in the United States).



تصویر ۸: مسجد جامع دماوند عکس از مایرون اسمیت در سال ۱۹۳۵ م. / ۱۳۱۵ ه. ش. (©آرشیو اسمیتسونیان آمریکا).
 Fig. 8: Damavand Grand Mosque Photo by Myron Smith in 1935 / 1936 (©Smithsonian Archive in the United States).



تصویر ۹: تصویر هوایی شهر دماوند، در مرکز شهر (مکان کهن دژ) مسجد جامع به صورت مستقل و جدا از فضاهای پیرامونی در بلندترین نقطه معروف به سرقلعه و قلعه دختر قرار دارد (گوگل ارث، ۱۴۰۲).

Fig. 9: Aerial image of Damavand city from Google Earth in 2023 In the center of the city (Kahandeh location), the Jameh Mosque is located independently and separately from the surrounding spaces at the highest point known as Sar Qaleh and Dokhtar Castle. (Authors, 2023).

نتیجه‌گیری

نام دماوند در دوره ساسانی از یک سو در جایگاه استان، شامل شهرها و روستاهای متعدد، و از سویی دیگری معرف شهر به عنوان مرکز ناحیه دماوند بوده است. این شهر اگرچه بنیادی اسطوره‌ای دارد و سازنده آن مشخص نیست، اما بنیادی کهن‌تر از ساسانی دارد.

منابع تاریخی و جغرافیایی که از استوناوند و مندان به عنوان مرکز حکومت مسمغان‌ها یاد کردند، هیچ تطابقی با شهر دماوند ندارند. براساس منابع و نیز با توجه به ساختارهای این شهر به عنوان مرکز ناحیه حداقل از دوره ساسانی آغاز شد و تا سال ۱۴۱ ه.ق. زمان خلیفه «منصور عباسی» با فضاهای مهم اداره شده است. در دوران اسلامی هم به عنوان مرکز ادامه یافته و تا به امروز هم به عنوان مرکز شهرستان است، و البته این شهر با شلنبه فرق داشته و دو شهر جدا از هم بودند؛ لذا این که شلنبه را مرکز دماوند و یا شهر دماوند کنونی را همان شلنبه و یا ویمه، و یا این که ناحیه دماوند را فقط شامل روستاها و یا شامل فقط دو شهر شلنبه و ویمه بدانیم، صحیح نیست. اکنون روستایی به نام شلنبه خارج و جدای از هسته اصلی شهر در بخش جنوبی واقع شده است؛ آن که این شلنبه، همان شلنبه قدیمی است یا نه، نیاز به بررسی دارد. ساختارهای شهر دماوند دوره ساسانی شامل فضاهای مهم کهن دژ، و سپس شار درونی با بازار و میدان و محله‌ها و بعد شار بیرونی شامل روستاها در بخش شمالی و جنوبی بوده است. مهم‌ترین بخش آن کهن دژ بوده که در مرکز و بلندترین نقطه مشرف به شهر در مکان معروف به سرقلعه و قلعه دختر در مکان کنونی مسجد جامع، وجود داشته است؛ پذیرش کامل دین اسلام، و بازگشت امنیت و آرامش که تا زمان ساخت مسجد قرن سوم هجری قمری در مکان سرقلعه طول کشیده بود، باعث حفظ ساختارهای شهر شده بود.

پی‌نوشت

۱. مسمغان‌ها که با روایتی مشهور نسب خود را به ارماییل می‌رسانند (بیرونی، ۱۳۵۲: ۲۹۸) از خاندان بزرگ اشکانی کارن‌ها بودند که از اواخر دوره ساسانی حکومت منطقه را در دست گرفتند و به صورت مستقل حکومت می‌کردند؛ گاهی با صلح و گاهی هم جنگ توانستند تا حدود سال‌های ۱۴۱ و ۱۴۲ ه.ق. حکومت خود را حفظ کنند. به جهت اختلافات خانوادگی برادر مسمغان به بغداد پناهنده شد و سرانجام منصور خلیفه عباسی را تحریک به حمله مناطق جبال کرد، سپاهیان اسلام که برادر مسمغان همراهشان بود به طبرستان و بعد به دماوند حمله کردند و دماوند فتح گردید (طبری، ۱۳۵۲: ۴۷۲۶ و ۴۷۳۵: ۱۱؛ نصرتی، ۱۳۸۱: ۱۰۵).

۲. این مسجد با طرح و نقشه متداول مساجد شبستانی (ستوندار) با ویژگی‌های مساجد اولیه، با فرم نقشه متوازی‌الاضلاع بر روی بقایای بنایی از گذشته در نیمه اول قرن سوم هجری قمری ساخته شد، بر اثر زلزله‌ای که در قرن چهارم هجری قمری در روستای مشا نزدیک شهردماوند رخ داد، دچار آسیب بسیار شد؛ و در نیمه اول قرن پنجم هجری قمری بر روی بقایای مسجد اولیه، مسجد سلجوقی با همان طرح و نقشه شبستانی با ویژگی‌های دوره سلجوقی تزئینات و کتیبه‌ها و مناره ساخته شد که بر اثر زلزله‌ای که در دوره قاجار در شهر رخ داد، آسیب شدیدی دید. هنگام بازسازی تصمیم به تخریب مسجد گرفتند و سرانجام بنای مسجد کنونی با همان نقشه و فرم مسجد اولیه و سلجوقی دقیقاً بر روی پایه‌های مساجد قبلی در زمان پهلوی دوم (سال ۱۳۳۷ ه.ش.) ساخته شد و اکنون این مسجد با گنبدی بزرگ با مناره سلجوقی آن در همان موقعیت گذشته دیده می‌شود (نصرتی، ۱۳۸۱: ۱۴۹-۱۹۰).

۳. چنین مشخصه‌ای را هم در مسجد عقدا در یزد، می‌توان دید. «شکوهی» (۱۳۷۰: ۶۲) در این باره نوشته است: «این‌که اولین مسلمانان قادر به تعیین قبله صحیح نبوده‌اند، یک واقعیت است و در ایران همیشه مساجد به‌طور تقریبی به سمت غرب ساخته می‌شد. از آنجایی‌که قبله مسجد جامع عقدا در جهت جنوب به سمت مکه است و نه غرب، چنین اشتباهی را نمی‌توان بدین صورت توجیه کرد که جزو نخستین مساجد است. تنها توجیه منطقی در باب این شکل از جهت یابی این است که کاربرد اصلی ساختمان چیز دیگری بوده و سپس به مسجد تبدیل شده است».

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم بوده است؛ بر همین اساس گردآوری مطالب توسط نویسنده اول و نگارش آن تحت نظارت نویسندگان دوم و سوم بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- ابن‌الندیم، محمدبن اسحاق، (۱۳۴۶). الفهرست. ترجمه محمد رضا تجدد، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم.
- ابن‌البخی، (۱۳۸۴). فارسنامه. به سعی و اهتمام و تصحیح: گای لسترنج و آلن نیکسون، تهران: اساطیر، چاپ اول
- ابن‌خردادبه، (۱۳۷۰). المسالک و الممالک. ترجمه حسین قره‌چانلو، تهران: مهارت.
- ابن‌فقیه، ابوبکر احمدبن محمدبن اسحاق همدانی، (۱۳۴۹). مختصرالبلدان. بخش مربوط به ایران. ترجمه ح، مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابوالفداء، (۱۳۴۹). تقویم البلدان. ترجمه عبدالحمید آیتی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- الاثیر، عزالدین علی بن، (بی تا). تاریخ کامل. ترجمه ابوالقاسم حالت. تهران: علمی.
- ابودلف، مسعربن مهلهل خزرگی، (۱۳۴۲). سفرنامه ابودلف در ایران، با تعلیمات و تحقیقات ولادیمیر مینورسکی. ترجمه ابوالفضل طباطبایی. تهران: ایران زمین.

- اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان، (۱۳۶۳). مطلع الشمس. به اهتمام: تیمور برهان لیمودهی، تهران: فرهنگسرا.
- بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد، (۱۳۵۲). آثارالباقیه. ترجمه اکبر دانا سرشت، تهران: ابن سینا.
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۴۰۰). تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران از آغاز تا دوران قاجار. تهران: آرمان شهر، چاپ پنجم.
- پیگولوسکایا، ن.، (۱۳۶۷). شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان. ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، چاپ اول.
- تفضلی، احمد، (۱۳۶۸). رساله شهرستان‌های ایران، در شهرهای ایران. به‌کوشش: محمدیوسف کیانی. جلد دوم، تهران: جهاد دانشگاهی، ۳۳۲-۳۴۹.
- تقوی‌نژاددیلیمی، محمدرضا، (۱۳۶۳). معماری و شهرسازی در گذر زمان. تهران: انتشارات یساولی، چاپ اول.
- جبهانی، ابوالقاسم بن احمد، (۱۳۶۸). اشکال العالم. ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، تصحیح و تعلیقات: فیروز منصوری، تهران: آستان قدس.
- حبیبی، سید محسن، (۱۴۰۰). از شار تا شهر؛ تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تأثر. تهران: دانشگاه تهران، چاپ نوزدهم.
- حموی بغدادی، یاقوت، (۱۳۸۳). معجم البلدان. ترجمان دکتر علینقی منزوی، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی.
- حموی، یاقوت، (۱۳۸۸). معجم البلدان. ج ۱ و ۲: بیروت.
- حدودالعالم الی المشرق الی المغرب، (۱۳۴۰). به‌کوشش: منوچهر ستوده، تهران: طهوری.
- دریایی، تورج، (۱۳۸۲). شاهنشاهی ساسانی. ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: ققنوس.
- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود، (۱۳۴۶). اخبارالطوال. ترجمه صادق نشأت، تهران: بنیاد فرهنگ.
- سامی، علی، (۱۳۸۸). تمدن ساسانی. ج اول و دوم، تهران: سمت، چاپ اول.
- ستوده، منوچهر؛ مهریار، محمد؛ و کبیری، احمد، (۱۳۶۷). استوناوند. تهران: مؤسسه فرهنگی جهانگیری.
- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۶۶). بازارها در شهرهای ایران. در شهرهای ایران. ج ۲. به‌کوشش: محمدیوسف کیانی، تهران: ارشاد اسلامی، چاپ اول: ۳۸۳-۴۵۴.
- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۹۰). تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوران باستان تا ۱۳۵۵ هـ.ش. تهران: انتشارات چهار طاق، چاپ اول.
- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۶۸). «واحد‌ها و محله‌های مسکونی در شهرهای ایران». در: شهرهای ایران. ج ۳. به‌کوشش: محمدیوسف کیانی، تهران: ارشاد اسلامی، چاپ اول: ۳۵۰-۴۱۹.
- سیرو، ماکسیم، (بی‌تا). کاروانسراهای ایران و ساختمان‌های کوچک میان راه‌ها. ترجمه عیسی بهنام، تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
- شوارتس، پاول، (۱۴۰۰). جغرافیای تاریخی ایران در دوران اسلامی بر مبنای متون جغرافی دانان مسلمان. تهران: نشرگستره، چاپ اول.
- شهبازی، علیرضا شاپور، (۱۳۹۳). تاریخ ساسانیان. ترجمه بخش ساسانیان از کتاب تاریخ طبری و مقایسه آن با تاریخ بلعمی. تهران: نشر دانشگاهی. چاپ اول.
- شکوهی، مهرداد، (۱۳۷۰). «تبدیل دو آتشکده به مسجد در ابرقو و عقدا». باستان‌شناسی و تاریخ، ترجمه ناصر نوروززاده چگینی، (۲) ۵: ۵۲-۶۸.

- شیروانی، زین العابدین بن اسکندر (۱۳۴۸). *حدائق السیاحه*. چاپ دانشگاه تهران: اساطیر، چاپ دوم.
- طبری، محمد بن جریر، (۱۳۶۲). *تاریخ طبری، تاریخ الرسل و الملوک*. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر، چاپ دوم.
- غفاری قزوینی، قاضی احمد، (بی‌تا). *تاریخ جهان آراء*. به سعی و همت: مجتبی مینوی، تهران: بی‌نا.
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۴۰۰). *شاهنامه فردوسی*. پیرایش: جلال خالقی مطلق، تهران: انتشارات سخن، چاپ یازدهم.
- فلامکی، منصور، (۱۳۶۶). «شکل‌گیری شهرهای ایران». در: *شهرهای ایران*، ج ۲، به‌کوشش: محمدیوسف کیانی. تهران: ارشاد اسلامی، چاپ اول: ۱-۲۱.
- قزوینی، ذکریا ابن محمود، (۱۳۶۶). *آثار البلاد و اخبار العباد*. ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، تهران: مؤسسه علمی اندیشه جوان.
- کریستین سن، آرتور، (۱۳۶۷). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی، تهران: امیرکبیر.
- کریمان، حسین، (۱۳۴۵). *ری باستان*. ج ۱ و ۲، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- گریشمن، رمان، (۱۳۷۰). *هنر ایران در دوران پارت و ساسانی*. ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران: علمی فرهنگی.
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود، (بی‌تا). *زین الاخبار*. تحشیه و تعلیق: عبدالحی حبیبی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- لوکونین، ولادیمیر گریگوریوویچ، (۱۳۶۵). *تمدن ایرانی ساسانی*. ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران: علمی فرهنگی.
- مارکوارت، یوزف، (۱۳۷۳). *ایران‌شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی*. ترجمه مریم میراحمدی، تهران: اطلاعات.
- مستوفی، حمداله، (۱۳۴۶). *نزهة القلوب*. به اهتمام: دبیر سید محمد سیاقی، تهران: طهوری.
- مستوفی، حمداله، (۱۳۴۶). *تاریخ گزیده*. به اهتمام: دکتر عبدالحسین نوایی، تهران: امیرکبیر.
- مقدسی، بوعبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۲). *احسن التقاسیم فی معرفة اقالیم*. ترجمه دکتر علینقی منزو، تهران: مؤلفان و مترجمان ایران، چاپ اول.
- میرخواند (محمد بن خاوند شاه)، (بی‌تا). *روضه‌الصفاء*. عباس پرویز، تهران: بی‌نا.
- مرتضایی، محمد؛ و فرحانی، علی، (۱۳۸۸). «پژوهشی باستان‌شناختی پیرامون تعیین جایگاه شهر باستانی ویمه یا دیمه». *مطالعات باستان‌شناسی*، ۱ (۲: ۲): ۱۰۳-۱۲۰. https://jarcs.ut.ac.ir/article_28663.html
- نعمتی، محمدرضا؛ و صدراپی، علی (۱۳۹۱). «شیوه‌های تدفین دوره اشکانی در گورستان ولیران دماوند». *مطالعات باستان‌شناسی*، ۴ (۲: ۶): ۱۰۳-۱۲۱. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2013.32122>
- نصرتی، مسعود، (۱۳۸۱). «پیشینه تاریخی دماوند». در: *آثار تاریخی دماوند*. تألیف ناصر پازوکی طرودی، تهران: میراث فرهنگی تهران، چاپ اول: ۴۳-۵۲.
- نصرتی، مسعود، (۱۳۷۷). «جغرافیای تاریخی دماوند». *باستان‌شناسی و تاریخ*، ۱۱ (۱ و ۲): ۵۸-۵۹.
- نصرتی، مسعود، (۱۳۸۱). *تاریخ دماوند و آثار تاریخی آن*. ج ۱. تهران: فیض کاشانی چاپ اول.
- نوروزقزوینی، علی، (۱۳۷۲). «همراه با نغمه سرای بوستان حسینی، مصاحبه با نصرالله کیارماری». *نشریه ره‌آورد*، ۱ (۱): ۷۶-۸۳.
- نوروززاده چگینی، ناصر، (۱۳۶۵). «مازندران در دوره ساسانی». *باستان‌شناسی و تاریخ*، ۱ و ۲: ۱۹-۲۴.

- ورجاوند، پرویز، (۱۳۷۰). «شهرسازی و شهرنشینی در ایران». در: شهرهای ایران، ج ۴. به کوشش: دکتر محمدیوسف کیانی. تهران: جهاد دانشگاهی. چاپ اول: ۱-۴۵.
- واندنبرگ، لوئی، (۱۳۴۵). باستان شناسی ایران باستان. ترجمه دکتر عیسی بهنام، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- هدایت، صادق، (۱۳۴۴). شهرستان های ایران در نوشته های پراکنده. تهران: امیرکبیر.
- هدایت، صادق، (۱۳۱۸). کارنامه اردشیر بابکان. به اهتمام: صادق هدایت، تهران: تابان.
- Abu Dolaf, M., (1963). *Abu Dalf's travels in Iran with the suspensions of Vladimir Minorski*. Translation of Abolfazl Tabataba'i., Tehran: Iran Zamin. (In Persian)
- Abu-l-Fida. (1970). *Taghwim al-Buldan*. Translated by: Abdulhamid Ayyati. Tehran: Bonyad Farhang-e Iran. (In Persian)
- Balazari, A., (1977). *Futuh al-Boldan*. Translated by: Azartash Azarnoush, corrected by Allameh Mohammad Farzan, Tehran: Sarvash. (In Persian)
- Christensen, A., (1989). *Iran in the Sassanian priod*. Translated by: Rashid Yasemi. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- Dinawari, A., (1967). *Akhbar al-Tawal*. Translated by: Sadegh Nashat. Tehran: Bonyad Farhang. (In Persian)
- E'temad al-Saltaneh, M., (1984). *Matla' al-Shams*. Edited by Timur Behrouz Limudehi, Tehran: Farhangsara. (In Persian)
- Ferdowsi, A., (2022). *Shahnameh Ferdowsi*. Edited by Jalal Khaleghi Motlagh, Tehran: Sokhan Publications, eleventh edition. (In Persian)
- Flamaki, M., (1988). "Formation of Iranian Cities". In: *Cities of Iran*, Vol. 2, edited by Mohammad Yusef Kiani. Tehran: Arshad Eslami, first edition: 1-21. (In Persian)
- Godard, A., (1989). *ATHAR-EIRAN*. Volumes 3 and 4, Translated by: Abolhassan SarveghdeMoghaddam, Tehran: Astan-e Quds. (In Persian)
- Grishman, R., (1991). *IRAN Art the Parthanin and Sassanian priod*. Translated by: Behram Farhwshi, Tehran: elmi-Farhangi Publishers. (In Persian)
- Gobinenou, A., (1985). *History of the Iranians*. Translated by: Abuturab Khwajehnoorian, Tehran: Ali Akbar elmi IPublishers, Second edition. (In Persian)
- Ghaffari Qazvini, Gh. A., (n.d.). *History Jehan Ara*. Compiled and edited by Mojtaba Minavi, Tehran: Bita. (In Persian)
- Ghazvini, Z., (1988). *Asaralabad v akhbarolabad*. Translated by: Abdul Rahman Sharafkandi, Tehran: Young Idea Scientific Institute(In Persian).
- Habibi, S, M., (2021). *From Shahr to Shahre-Neshin: A Historical Analysis of the Concept of City and its Physical Appearance, Thought, and Influence*. Tehran: University of Tehran Press, 19th edition. (In Persian)
- Hodod al-'Alam I al-Mashareq al-Mughrab. (1961). Edited by Manouchehr Sotudeh. Tehran: Tahoori Publications, first edition. (In Persian)
- Hamuy Baghdadi, Y., (2004). *Mu'jam al-Buldan*. Translated by: Ali Naghi Monzavi, Tehran: Cultural Heritage Research Institute. (In Persian)

- Hamuy, Y., (2009). *Mu'jam al-Buldan*. Vols. 1 and 2: Beirut.
- Hedayat, S., (1965). *Rasaleh-e Shahrestanha-ye Iran*. in Scattered Writings. Tehran: Amir Kabir Publications, first edition. (In Persian)
- Ibn al-Nadim, M., (1967). *Al-Fihrist*. Translated by: Mohammad Reza Tajaddod, Tehran: Amir Kabir Press, 2nd edition. (In Persian)
- Ibn Khordadbeh. (1991). *Al-Masalik wa Al-Mamalik*. Translated by: Hossein Ghorechanlo, Tehran: Maharat. (In Persian)
- Ibn Faqih, A., (1970). *Mukhtasar al-Buldan, Iran section*. Translated by: H. Masoud, Tehran: Bonyad Farhang-e Iran. (In Persian)
- Jihani, A., (1989). *Ashkal al-Alam*. Translated by: Ali ibn Abd al-Salam Katib, Edited and annotated by: Firouz Mansouri. Tehran: Astan-e Qods. (In Persian)
- Kiani, M. & Kleiss, W., (1983). *A Bibliography Of Irania Caravansarais*. Tehran: National Organization for the Protection of Cultural Heritage, First edition. (In Persian)
- Karimian, H., (1966). *Ancient Ray*. volumes 1 and 2, Tehran: Publication of the National Monuments Association. (In Persian)
- Lasemi, D., (2013). *Kilan Museum of Natural History Treasure of History*. Tehran: Behin Publications. (In Persian)
- Lukonin, V., (1986). *The Civilization of Sasanian Iran*. Translated by: Enayatollah Reza, Tehran: Ilmi-Farhangi Publishers(In Persian).
- Marquart, J., (1994). *Eranshr mach der Geographie ps Moses xorenaei*. Translated by: Maryam Mirahmadi, Tehran: Ettela'at Publications. (In Persian)
- Mostoufi, H., (1967). *The Nozhat al gholoob*. Edited by: Seyyed Mohammad Seyyaghi. Tehran: Tahoori Publishing. (In Persian)
- Mostoufi, H., (1967). *Gozedh History*. Edited by Dr. Abdolhossein Navaei. Tehran: Amir Kabir Publishing. (In Persian)
- MehrAfrin, R., (2014). *Sassanian Cities*. Tehran: Samt Publications, First edition. (In Persian)
- Mir-Khavand. M., (n.d.). *Rouzat al-Safa*. Translated by: Abbas Parviz, Tehran: Bina Publications. (In Persian)
- Mortazaei, M. & Farhani, A., (2009). "An Archaeological Study of Determining the Location of the Ancient City of Vimeh or Dimeh". *Journal of Archaeological Studies at the University of Tehran* 1(2: 2): 103-120. (InPersian) https://jarcs.ut.ac.ir/article_28663_0213c1e43aab64b7c9c5a06b4033440d.pdf
- .(n.d.). *Mojamal al Tawarikh and al ghasas*. Edited by Mohammad Taghi Bahar (Malak al-Shoara). Tehran: Kalaleh Khavar. (In Persian)
- Nosrati, M., (1998). "Historical Geography of Damavand". *Journal of Archaeology and History*, 11(1 & 2), (published in 1999): 58-59 (In Persian).
- Nosrati, M., (1998). "Etymology of Damavand". *Cultural Kayhan Magazine*, 147: 40-42. (In Persian)
- Nosrati, M., (2002). "Historical Background of Damavand". in: *Historical of*

Damavand, by: Naser Pazouki Tarodi. Tehran: Tehran Cultural Heritage Organization, first edition: 43-52. (In Persian)

- Nosrati, M., (2002). *The History of Damavand and Its Historical monuments*. Vol. 1, Tehran: Faiz-e Kashani Publications, first edition. (In Persian)

- Norouzzadeh Chegini, N., (1986). "Mazandaran the Sassanian Period". *Journal of Archaeology and History*, 1 & 2: 19-24. (In Persian)

- Norouzzadeh Chegini, N., (1993). "Walking with the Musician of the Garden of Hosseini". *Interview with Nasrollah Kiyaramari, Rahavard Magazine*, 1 (1): 76-83. (In Persian)

- Namati, M. & Sadrayi, A., (2012). "Burial Methods in the Parthian Period at Valiran Cemetery, Damavand". *Journal of Archaeological Studies at the University of Tehran*, 4 (2: 6): 103-121. (In Persian) <https://doi.org/10.22059/jarcs.2013.32122> .

- Pakzad, J., (2021). *History of irannin city from beginto Qajar dynasty*. Tehran: Arman-e Shah, 5th edition. (In Persian)

- Pirnia, K., (1987). "Masajed". In: *Iranian Architecture-Islamic Period*, edited by Mohammad Yousuf Kiani. Tehran: Jahad Daneshgahi, 1st edition: 1-22. (In Persian)

- Pegulskaya, N., (1988). *Cities in Iran during the Parthian and Sassanian periods*. Translated by: Enayatollah Reza. Tehran: Scientific and Cultural Publications, 1st edition. (In Persian)

- Smith, M. B., (1935). "Masdid-Idjumms, Damavand". *Ars Islamica*, II (Part 2), TheResearch Seminary in Islamic Art division of Fine Arts University of Michigan: 155.

- Sami, A., (2009). *Sassanid Civilization*. Vols. 1 & 2. Tehran: Samt Publications, 1st edition. (In Persian)

- Setudeh, M. & Mehriyar, M., (1988). *Estavanaund*. Tehran: Jahangiri Cultural Institute. (In Persian)

- Soltanzadeh, H., (1987). "Bazar in Iranian Cities". In: *Shahre-ha-ye Iran*, edited by Mohammad Yousuf Kiani. Vol. 2. Tehran: Ershad-e Eslami, 1st edition: 383-454. (In Persian)

- Soltanzadeh, H., (2011). *A Brief History of Urbanism and Urbanization in Iran from Ancient Times to 1976*. Tehran: Chahar Taagh Publications, 1st edition. (In Persian)

- Soltanzadeh, H.,(1990). "Residential Units and Neighborhoods in Iranian Cities". In: *Cities of Iran*, Vol. 3, edited by Mohammad Yusef Kiani, Tehran: Arshad Eslami, first edition: 350-419. (In Persian)

- Sirou, M., (n.d.). *Caravanserais and Small Buildings Along Roads in Iran*. Translated by: Esa Behnam. Tehran: National Organization for the Protection of Ancient Monuments of Iran. (In Persian)

- Shvarts, P., (2022). *Historical Geography of Iran During the Islamic Period Based on Muslim Geographers' Texts*. Tehran: Nashr-e-Gostareh, first edition. (In Persian)

- Shahbazi, A., (2015). *History of the Sassanians*. Translated by: a section on the Sassanians from the book *History of Tabari and Its Comparison with the History of Bal'ami*. Tehran: University Press, first edition. (In Persian)
- Shakohi, M., (1992). "Conversion of Two Fire Temples into Mosques in Abarkuh and Aghda". *Archaeology and History*, Translated by: Naser Norouzzadeh Chegini, 5 (2): 52-68. (In Persian)
- Shirvani, Z., (1969). *Hadaighalsyahte*. University Press. (In Persian)
- Tafazzoli, A., (1993). "Damavand II". In: *Iranica*, 16: 630-631, *The Encyclopaedia Of Islam*. 1991, Vol Vi .
- Tafazzoli, A., (1989). "Rasaleh-e Shahrestanha-ye Iran". In: *Shahrha-ye Iran*, Edited by: Mohammad Yousuf Kiani, Vol. 2. Tehran: Jahad Daneshgahi: 332-349. (In Persian)
- Taghvae-nejad Deylami, M., (1984). *Architecture and Urbanism over Time*. Tehran: Yassavoli Publications, 1st edition. (In Persian)
- Tabari, M., (1984). *History of Tabari, History al Rasol valmolok*. Translated by: Abu'l-Qasim Payandeh. Tehran: Asatir Publishing, second edition. (In Persian)
- *The Karnameh of Ardashir Babakan* .(1939). Edited by: Sadegh Hedayat, Tehran: Tabaan Publications, first edition. (In Persian)
- (1975). *The Letter of Tansar to Gusansb*. Edited by: Mojtaba Minovi with the cooperation of Mohammad Esmaeil Razavani, Tehran: Kharazmi, second edition. (In Persian)
- Varjavand, P., (1991). "Urbanization and Settlements in Iran". in: *The Cities of Iran*, Vol. 4, Edited by Mohammadyousef Kiani, Tehran: Jahad Daneshgahi Publications, first edition: 1-45. (In Persian)
- Vanden Berghe, L., (1966). *Archaeology in Ancient Iran*. Translated by: Eisa Behnam, Tehran: University of Tehran Press, second edition. (In Persian)
- Yaqubi, A., (1987). *History Yaghoubi*. Translated by: Mohammad Ebrahim Ayati, Tehran: Scientific-Cultural Company. (In Persian)